

هیدروتروریسم گروه داعش در خاورمیانه

صالح سلاورزی زاده^۱

سعید وثوقی^{۲*}

حسین مختاری هشی^۳

چکیده

خاورمیانه و شمال آفریقا در کمربند گرم و خشک کره زمین واقع شده است و با وجود زندگی حدود ۷ درصد جمعیت جهان در این منطقه، کمتر از یک ونیم درصد آب‌های شیرین کره زمین را در اختیار دارد. در فاصله سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۷ میلادی این منطقه با دو بحران تحت عنوان: دولت اسلامی عراق و شام (داعش) و دیگری بحران آب روبرو بود. عنصر آب همیشه عاملی مهم، استراتژیک و تاثیرگذار در معادلات سیاسی منطقه خاورمیانه بوده است. هدف این پژوهش بررسی نقش عنصر آب در تاسیس و ادامه حیات دولت اسلامی عراق و شام (داعش) می‌باشد و پرسش محوری که در این پژوهش مطرح می‌شود به این صورت است که: عنصر آب چه نقشی در تاسیس، تثبیت و تحکیم داعش داشته است؟ در پاسخ به این پرسش و به عنوان فرضیه پژوهش عنوان می‌شود که: به نظر می‌رسد داعش از آب به عنوان سلاحی (هیدروتروریسم) جهت توسعه طلبی ارضی، اخاذی و باجگیری و کسب درآمد استفاده می‌کرد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که آب سلاحی در دست داعش برای برآورده ساختن اهداف استراتژیک بوده و با استفاده متعارف و غیرمتعارف از آب به مفاهیم «هیدروپلیتیک» و «هیدرو تروریسم» عینیت بخشیده است. روش مورد استفاده در این مقاله توصیفی - تحلیلی بوده و از ابزار کتابخانه‌ای، اسنادی و منابع اینترنتی برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است.

واژگان کلیدی: خاورمیانه، داعش، بحران آب، هیدروپلیتیک، هیدرو تروریسم

فصلنامه

پژوهش‌های

روابط بین الملل،

دوره دوازدهم،

شماره دوم، شماره

پیاپی چهل و پنج،

تابستان ۱۴۰۱

۱. دکترای روابط بین الملل دانشگاه اصفهان

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول).

* s.vosoughi@ase.ui.ac.ir

۳. عضو هیات علمی گروه جغرافیا دانشگاه اصفهان

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۴/۱۱

فصلنامه پژوهش‌های روابط بین الملل، دوره دوازدهم، شماره پیاپی چهل و پنج، صص ۱۲۹-۹۹

مقدمه

آب یک ماده ضروری برای بقای همه موجودات زنده است. در سراسر چرخه زندگی بشر حضور داشته و همچنین آب عنصر مهم اقتصاد جهانی بوده و در طول قرن‌ها تبادلات فرهنگی را نیز شکل داده و در شکل‌دهی به روابط سیاسی، اجتماعی نقش اساسی داشته است. کمبود آب و قلمداد شدن آن به‌عنوان یک ارزش جغرافیایی آن را تبدیل به یک موضوع ژئوپلیتیکی کرده است. رابطه آشکاری بین کمبود آب، ناامنی غذایی، بی‌ثباتی اجتماعی و درگیری‌های خشونت‌بار وجود دارد. اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش زمانی بهتر نمایان می‌شود که بدانیم تنش‌های آبی خاورمیانه در اثر بروز خشکسالی‌ها که یک پدیده غالب در منطقه است، به‌صورت مضاعفی همه شئون زندگی جوامع را تحت فشار قرار داده و بیش از پیش به بروز تنش‌های سیاسی و اجتماعی دامن زده و زمینه پیدایش گروه‌های ناراضی نیز از این طریق بیشتر فراهم شده است. سازمان ملل متحد در گزارش سال ۲۰۱۶ خود با اشاره به تهدید داعش به‌عنوان مهمترین مسئله در منطقه خاورمیانه، دومین بحران مهم این منطقه را بحران «بی‌آبی» دانسته و از آن به‌عنوان «داعش خاموش» یاد کرده و هشدار داد که کمبود آب و ساختارهای ضعیف مدیریتی مربوط به آن می‌تواند به یکی از علل اصلی کشمکش و درگیری میان گروه‌های انسانی و کشورهای این منطقه تبدیل شود. با ذکر این مقدمه هدف از انجام این پژوهش تبیین و تشریح بحران آب در خاورمیانه و نقش عنصر آب در شکل‌گیری و ادامه حیات دولت اسلامی عراق و شام تا پایان عمر این دولت در سال ۲۰۱۷ می‌باشد و مساله‌ای که نوشتار پیش رو به آن خواهد پرداخت این مهم است که: عنصر آب چه نقشی در تاسیس، تثبیت و تحکیم داعش داشته است؟ در پاسخ به این پرسش و به‌عنوان فرضیه باید عنوان نمود که: به نظرمی‌رسد داعش از آب به صورت سلاحی جهت توسعه‌طلبی ارضی، اخذی، باجگیری، کسب درآمد متعارف و ... استفاده کرده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای-اسنادی و اینترنتی بوده است.

۱- مروری بر پیشینه و ادبیات پژوهش

در ارتباط با جایگاه آب در استراتژی‌های داعش در داخل ایران تقریباً هیچ پژوهشی انجام نشده است. حال تعدادی از منابع داخلی که به نوعی به بحران آب به صورت کلی و بعضاً گذرا موضوع پژوهش را مدنظر قرار داده اند را بررسی می‌نماییم.

- ارغوانی و اتابکی (۱۳۹۶) در مقاله‌ی «بحران آب و امنیت منطقه‌ای خلیج فارس: واکاوی بسترها و راهکارها» به این نتیجه رسیده اند که: بهره برداری بهینه از منابع آبی مشترک در منطقه‌ی خلیج فارس، سرمایه گذاری عمومی در زیر ساخت‌های بهره‌برداری از منابع آبی، تصفیه کردن آب دریا، توسعه‌ی سرویس‌های جمع‌آوری آب‌های زائد و همکاری- های مسالمت‌آمیز نهادها در سطح منطقه‌ای، بر روند جلوگیری و غلبه بر بحران زیست- محیطی آب و همکاری در ایجاد ثبات سیاسی تأثیرگذار است.

- عبادی و برهانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان: «بحران آب و ناامنی در خاورمیانه» به این موضوع می‌پردازد که کمبود منابع آبی منطقه چقدر می‌تواند منشأ رقابت‌های استراتژیک و ریشه‌های اصلی مناقشات در منطقه خاورمیانه باشند؟ نگارندگان در قالب تئوری رئالیسم نهایتاً به این نتیجه می‌رسند که بحران آب در منطقه خاورمیانه نمی‌تواند علت اصلی رقابت‌های دولت‌های منطقه باشد.

- عراقچی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان: «دیپلماسی آب، از منازعه تا همکاری» با طرح این پرسش که در جهانی با سطح بالای از منازعات چگونه می‌توان از دیپلماسی و سیاست خارجی در جهت جلوگیری از تعمیق و شدت بحران آب جلوگیری کرد؟ وی با استفاده از چارچوب هیدروپلیتیک به این نتیجه می‌رسد که خاورمیانه از مناطق تنش آبی تا سال ۲۰۳۵ م. می‌باشد. وی در این مقاله «آب مجازی» که به معنی واردات مواد غذایی «آب بر» یا کشت مواد غذایی آب بر در مناطق پرآب جهان با سرمایه گذاری کشورهای که مواجه با بحران آب هستند را راه حل این بحران می‌باشد. این پژوهش سعی خواهد کرد با استفاده از مفاهیم «هیدروپلیتیک^۱» و «هیدروتروریسم^۲» به بررسی مساله‌ی استفاده داعش از آب به عنوان سلاحی چندمنظوره بپردازد.

۱۰۱

پژوهش‌های
روابط بین‌الملل

هیدروتروریسم
گروه داعش در
خاورمیانه

1 - Hydropolitic

2 - Hydro-terrorism

۲- چارچوب نظری؛ هیدروپلیتیک، هیدروتروریسم

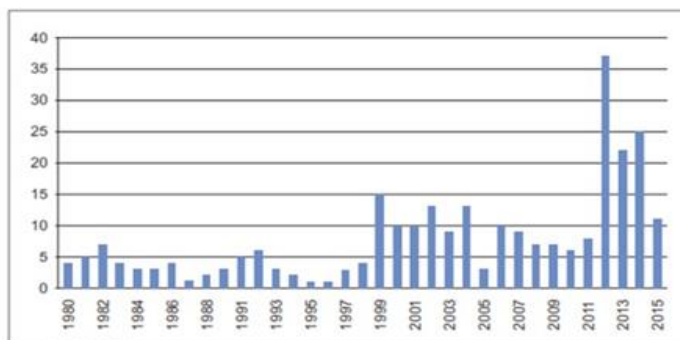
۲-۱- هیدروپلیتیک و دیدگاه‌های رایج در این زمینه

«هیدروپلیتیک»^۱ علمی چند رشته‌ای و جدید است که به بررسی مشکلات سیاسی و قضایی به وجود آمده ناشی از منابع آب سطحی و زیرزمینی، طبیعی و حوضه‌های آبی مرزی همراه با جنبه‌های فنی می‌پردازد و به دنبال راه حل قانونی برای حل این‌گونه مشکلات است. استفاده از واژه هیدروپلیتیک نخستین بار توسط «جان بری» در کتابی تحت عنوان: «هیدروپلیتیک دره نیل» انتشارات دانشگاه «سیراکیوز»^۲ در سال ۱۹۷۹م. بوده است (hidropolitikakademi, 2017). مجتهدزاده هیدروپلیتیک را مطالعه اثر تصمیم‌گیریهایی مربوط به استفاده از آب در شکل‌گیریهایی سیاسی در روابط میان کشورها با یکدیگر با روابط میان دولت‌ها و مردم حتی در یک کشور تعریف می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۳۱). حافظ‌نیا هیدروپلیتیک را مطالعه نقش آب در مناسبات و مناقشات اجتماعات انسانی و ملت‌ها و دولت‌ها می‌داند، اعم از آنکه در داخل کشورها و یا بین آنها و دارای ابعاد فراکشوری، منطقه‌ای، جهانی و بین‌المللی باشد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۲). به بیانی دیگر هیدروپلیتیک از زیرمجموعه‌های علم جغرافیای سیاسی می‌باشد که به بررسی نقش آب در رفتارهای سیاسی با مقیاس‌های مختلف می‌پردازد (مختاری هشی و قادری حاجت، ۱۳۸۷: ۴۰).

در هیدروپلیتیک آب به مثابه یک قدرت است و کم‌آبی یک موضوع خیلی جدی و استراتژیک تلقی می‌شود. این گروه از صاحب‌نظران از دیدگاه گفتمان امنیت، دولت - محور به موضوع نگاه می‌کنند و معتقدند که دولت‌های گرفتار معضل کم‌آبی ممکن است بر سر آب با یکدیگر به جنگ بپردازند. دولت‌ها در طول تاریخ برای بدست آوردن امنیت منابع، با یکدیگر کشمکش داشته و این مساله اغلب به رخداد جنگ‌ها کمک کرده است. در این رابطه برخی محققان همچون «وستینگ» اعتقاد دارند تاریخ بشر، به تعبیری جنگ بر سر منابع بوده است (عسگری، ۱۳۸۱: ۱۹۷).

1 . Hydro Politics
2 . Syracuse

در خصوص درگیری و جنگ بر سر آب دو دیدگاه وجود دارد: دیدگاه خوشبینانه معتقد است که آب، ضروری‌ترین نیاز انسان است و به‌طور معمول انسان را به حل مسأله سلامت آمیز مسائل آب سوق می‌دهد و این احتمال زیاد است که انسان‌ها در آینده نیز همچون گذشته بر سر آب عمدتاً همکاری کنند. دیدگاه دیگر استدلال می‌کند که درگیری بر سر آب در گذشته نیز در اشکال مختلف وجود داشته است و بسیار محتمل است که به دلیل تنش‌های فزاینده آبی بویژه در حوضه‌های آبی مشترک و در صورت عدم اعمال مدیریت صحیح بر آب، در آینده نیز ادامه داشته باشد (Rahaman, 2012: 4). نمودار شماره ۱ تعداد فزاینده درگیری‌های مرتبط با آب در جهان را در طی زمان نشان می‌دهد

نمودار شماره ۱: تعداد درگیری‌های گزارش شده مرتبط با آب در طی سالهای ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۵ (Hogal and Kaszubska, 2017)

۲-۲- هیدروتروریسم

هیدروتروریسم نوعی از تروریسم است که در آن آب به‌عنوان ابزار یا هدف مورد استفاده قرار می‌گیرد. قدرت تأثیر هیدروتروریسم بویژه در مناطق دچار کمبود آب افزایش می‌یابد. گلیک (۲۰۰۶) بیش از ۵۰ مورد از اشکال مختلف استفاده از آب در راستای هیدروتروریسم را نظیر بمب‌گذاری خطوط لوله آب، تخریب چاه و تخریب منابع آب در بین سال‌های ۱۷۴۷ تا ۲۰۰۶ ذکر کرده است که اکثر آنها از سال ۱۹۹۰ به بعد رخ داده است (Sowby, 2016: 1-2). تعریف آب به‌عنوان «ابزار نظامی» زمانی اتفاق می‌افتد که بازیگران دولتی یا غیردولتی از منابع آب و یا سیستم‌های آب به‌عنوان یک

سلاح در طول یک منازعه استفاده کنند و یا منابع آب و سیستم‌های آن هدف اقدامات نظامی بازیگران دولتی و غیردولتی قرار گیرند و به‌عنوان «هدفی نظامی» و یا ابزار خشونت و یا اجبار استفاده شوند (Gleick and Hwberger, 2014:161).

جنگ‌های آبی کلاسیک حداقل در تصور عمومی به‌صورت جنگ تن به تن بر سر آب‌های سطحی محدود شناخته شده است. با این حال «پیتر گلیک»^۱ از موسسه اقیانوس آرام، طیف گسترده‌ای از دسته‌بندی‌های درگیری بر سر آب را مشخص کرده است که عبارتند از: کنترل منابع آب و سرچشمه‌های آن؛ استفاده از آب به‌عنوان یک ابزار نظامی در طول یک عملیات نظامی نظیر قطع آب شهرها در هنگام محاصره یا هدایت آب به سوی آنها و ایجاد سیل؛ هدف قرار دادن سیستم‌های آبرسانی به‌عنوان هدف نظامی؛ استفاده از آب به‌عنوان ابزار سیاسی برای رسیدن به اهداف سیاسی؛ هدف قرار دادن سیستم‌های آبرسانی توسط تروریست‌ها و بازیگران غیردولتی (Morris and Sandford, Adeel, 2012: 10). آب یکی از عوامل درگیری‌های خشونت‌آمیز بوده است، به‌عنوان مثال یکی از عوامل مهم در وقوع جنگ شش روزه در سال ۱۹۶۷ تلاش اسرائیل برای منحرف کردن مسیر رود اردن بود (UNEP, 2007: 329). «کوفی عنان»^۲ دبیر کل وقت سازمان ملل در سال ۲۰۰۱م. هشدار داد: اگر ما توجه نکنیم؛ جنگ‌های آینده بر سر آب خواهد بود و نه نفت. «آرون ولف»^۳ جغرافیدان آمریکایی یک رابطه علت و معلولی بین کمبود آب و شیوع بیماری و جنگ را با مراجعه به پایگاه داده‌های بین‌المللی رفتار بحران به‌دست داده است (Schenk, 2015:1). کمبود آب به بیابان‌زایی خاک منجر شده و رقابت شدید بر سر استفاده از اراضی قابل کشت را ایجاد می‌کند و همراه با تنش‌های قومی و مذهبی، به برافروختن آتش جنگ کمک می‌کند (Collard, 2014: 1). گلیک (۲۰۰۶) بیش از ۵۰ مورد از اشکال مختلف استفاده از آب در راستای هیدروتروریسم را نظیر بمب‌گذاری خطوط لوله آب، تخریب چاه و تخریب منابع آب در بین سالهای ۱۷۴۷ تا ۲۰۰۶ ذکر کرده است که اکثر آنها از سال ۱۹۹۰ به بعد رخ داده

^۱ . Peter Glick

^۲ . Kofi Annan

^۳ . Aaron Wolf

است (Sowby, 2016: 1-2). نمودار شماره ۲ تعداد موارد را از دهه ۱۹۶۰ تا ۲۰۰۶ را نشان می‌دهد.

۳- وضعیت منابع آبی جهان

با وجود اینکه ۷۰ درصد از سطح سیاره زمین را آب پوشانده است، ولی تنها ۲.۵ درصد از آن شیرین بوده و کمتر از یک درصد به راحتی قابل دسترس است (National Geographic, 2016). زمانی که یک نفر به آب سالم و مقرون به صرفه برای پاسخگویی به نیازهای خود در نوشیدن، شستشو و یا معیشت دسترسی ندارد، به این وضعیت «نامنی آب»^۱ فردی گفته می‌شود. هنگامی که تعداد زیادی از مردم در یک منطقه برای مدت زمان قابل توجهی آب ناامن و نامطمئن دارند، آن منطقه «منطقه دچار کمبود آب» نامیده می‌شود، اگرچه هنوز هیچ تعریف شناخته شده‌ای از این که چه منطقه‌ای منطقه «دچار کمبود آب» نامیده شود، ارائه نشده است (Rijsberman, 2006: 1). مشکل عمده‌ای که در مورد منابع کمیاب آب وجود دارد، این است که این منابع بسیار کمیاب به‌طور یکنواخت در سطح مناطق جغرافیایی توزیع نشده‌اند و برخی مناطق از فراوانی ذخایر آب بهره می‌برند و برخی دیگر مناطق خاورمیانه و شمال آفریقا به اندازه کافی ذخایر آب ندارند (Heinrich and Pedraza, 2016: 1). در طول چند دهه گذشته به دلیل تقاضای فزاینده، کمبود آب شیرین در حال تبدیل شدن به یک تهدید برای «توسعه پایدار»^۲ جوامع بشری شده است (WWF, 2016). در گزارش سال ۲۰۱۵ مجمع جهانی اقتصاد، در فهرست خطرات جهانی، آب به‌عنوان بزرگترین خطر به حساب آمده است (World Economic Forum, 2015: 22). روز جهانی آب، در روز ۲۲ مارس هر سال، اقدامی برای مقابله با بحران آب است. امروزه، بیش از یک میلیارد نفر یعنی یک نفر از هر هفت نفر جمعیت جهان از عدم دسترسی کافی به آب آشامیدنی رنج می‌برند و تعداد قابل توجهی از جمعیت جهان حداقل برای مدت کوتاهی در مناطقی زندگی کرده‌اند که به‌طور فزاینده با تنش آبی مواجه بوده است (Jacobi, Empinotti, Schmid, 2016: 1). در سطح جهانی و به‌صورت سالانه، آب شیرین به اندازه کافی

1 . Water insecurity
2 . Sustainable Development

برای رفع تقاضا در دسترس است، اما تغییرات مکانی و زمانی تقاضای آب و در دسترس بودن، عوامل بزرگی هستند که منجر به کمبود آب در نقاط مختلف جهان در طول زمان‌های خاصی از سال شده است (Ercin and Hoekstra, 2014: 71). کمبود آب به‌خودی خود به‌عنوان یک ماشه بالقوه برای جنگ به حساب می‌آید. بزرگترین تهدید برای امنیت آب در سطح جهان تعداد رو به افزایش انسان‌ها است که به تشدید کمبود آب به‌طور گسترده‌ای می‌انجامد (Morris and Sandford, Adeel, 2012: 12). مشاهده می‌شود بحران آب یکی از جدی‌ترین و خطرناک‌ترین بحران‌های فعلی جهان می‌باشد که منجر به بروز تنش‌ها و درگیری‌های سیاسی و نظامی میان کشورها شده است.

۴- وضعیت منابع آب در خاورمیانه؛ عراق و سوریه

خاورمیانه و شمال آفریقا علی‌رغم داشتن حدود ۷ درصد از جمعیت جهان، کمتر از ۱.۵ درصد آب شیرین تجدید شونده را در اختیار دارد (Michel & et al, 2012). در این منطقه حداقل دوازده کشور دارای مشکلات حاد کمبود آب هستند و سرانه آب تجدید شونده آنها کمتر از ۵۰۰ متر مکعب در سال است (Al-Ansari, 2016:140). شرایط خشک، بارش کم و متغیر و نرخ بالای تبخیر محیط زیست طبیعی را تحت تأثیر قرار داده و آسیب‌پذیری منطقه به‌خاطر تغییرات آب و هوا تشدید می‌شود. به‌طور متوسط، میزان سرانه آب در خاورمیانه حدود ۱۲۰۰ متر مکعب در سال است که یک ششم میانگین جهانی است و انتظار می‌رود با رشد جمعیت و افزایش تقاضا، میزان سرانه آب منطقه تا سال ۲۰۵۰م. نصف شود (Al-otaibi, 2015:1).

کمبود آب در خاورمیانه به علت ترکیبی از عوامل ایجاد شده است. در مرحله اول، منطقه شرایط خشک، بارش کم و سطح بالایی از تبخیر را تجربه می‌کند که منجر به محدودیت منابع آب طبیعی در دسترس می‌شود. در مرحله دوم، خاورمیانه و شمال آفریقا از مصرف ناکارآمد و سوء مدیریت، استفاده از شبکه‌های آب قدیمی؛ رشد جمعیت؛ آلودگی هوا؛ مسائل فرهنگی و اجتماعی؛ چارچوب‌های حقوقی، سیاسی و اقتصادی نامناسب رنج می‌برد (Devlin, 2014: 1). بدون یک رویکرد پیشگیرانه که روندهای فعلی را از متوقف کند، کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا نمی‌توانند به

«پایداری آب^۱» دست یابند (United Nations, 2015). اهمیت منابع آب در جغرافیای سیاسی خاورمیانه یک موضوع پایدار طولانی مدت بوده و حوضه دجله و فرات یکی از پیچیده‌ترین سیستم‌های هیدروپلیتیکی این منطقه است (Cascão, 2016).

رودخانه‌های دجله و فرات منابع اصلی آب عراق را تشکیل می‌دهند، حجم عمده آب این رودخانه‌ها از ترکیه (۷۱ درصد) و ایران (۷ درصد) و سوریه (۴ درصد) است و تنها حدود ۷ درصد از داخل عراق سرچشمه می‌گیرد (Al-Ansari, 2013: 5). عراق با توجه به وجود رودهای دجله و فرات، در مقایسه با کشورهای همسایه خود تا ۱۹۷۰م. کشوری نسبتاً غنی از منابع آب در نظر گرفته می‌شد. در طول دهه ۱۹۷۰ سوریه و ترکیه شروع به ساخت سد بر روی رودخانه‌های دجله و فرات کردند که باعث کاهش عمده ای در جریان ورودی رودخانه فرات و همچنین بدتر شدن کیفیت آب این رودخانه شد. برآورد شده است که جریان رودخانه دجله و فرات به مرور کاهش پیدا کرده و تا سال ۲۰۴۰ به‌طور کامل خشک خواهد شد. بنابراین با توجه به این وضعیت عراق یکی از کشورهای خشک و کم آب خاورمیانه و شمال آفریقا به‌شمار می‌آید (Kamel & et al, 2013: 240).

در ارتباط با سوریه باید گفت تقریباً تمام آب‌های تجدیدپذیر این کشور از خارج از مرزها سرچشمه می‌گیرد و این کشور همواره درگیر اختلافات دیرینه با ترکیه بر سر مدیریت منابع آب مشترک می‌باشد (Piesse, 2016). اطلاعات به‌دست آمده از ماهواره‌های آب و هوایی ناسا بین سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۹ نشان داد که حوضه دجله و فرات، متشکل از ترکیه، سوریه، عراق و غرب ایران، با سرعتی سریع‌تر از هر حوضه دیگر در جهان در حال خشک شدن است (Lovelle, 2016: 5). رشد تقاضای نسبی آب در سوریه از کمتر از ۲۰ درصد در ۱۹۶۰ به بیش از ۸۰ درصد در ۱۹۹۰م. افزایش یافت (Devlin, 2014: 1). مشاهده می‌شود هیدروپلیتیک موضوعی بحرانی در آینده نزدیک خاورمیانه خواهد بود. از ۱۹۱۵م. آب نقش مهم‌تری از نفت در طراحی مجدد و تثبیت منطقه ایفا کرده است. در طول دهه‌های بعد این منطقه مطمئناً تغییراتی بزرگ، نه تنها سیاسی، بلکه هیدروپلیتیکی و اقلیمی - زیست محیطی را تجربه خواهد کرد (Yıldız, 2015: 29).

1. Water Stability

۴- رابطه علت و معلولی بحران آب و بحران مشروعیت سیاسی سوریه و عراق برخی از تحلیل‌ها و تحقیقات ارتباط قابل ملاحظه‌ای میان درگیری‌های انسانی و تغییرات آب و هوایی را نشان داده است (DuBois King, 2016: 151). در هنگام بررسی وضعیت امروز در عراق و سوریه، رابطه روشنی بین آب، قدرت و امنیت مشاهده می‌شود (Schenk, 2015: 1). بحران در سوریه توسط یک‌سری از عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آغاز گردید. اثرات خشکسالی شدید بین سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۱۰ و تغییرات آب و هوایی به عقیده رسانه‌ها و تحلیل‌گران نقش مستقیم در بهار عربی و قیام سوریه داشته‌اند (Friedman, 2013: 23-38). ناآرامی در سوریه در سال ۲۰۱۱ م. به‌عنوان عکس‌العملی در برابر بحران غذا و آب که پس از آن تبدیل به یک جنگ سیاسی و مذهبی شد، شروع شد (Noolkar, 2014: 72). ناتوانی سوریه به تقاضا برای آب به علت رشد جمعیت، کاهش عرضه و سیاست‌های ناکارآمد مشکلات ناشی از خشکسالی را تشدید کرد. کمبود آب نقش معنی‌دار و پیچیده‌ای در وضعیت و شرایط منجر به ناآرامی‌های سیاسی و منتهی به خشونت مردم سوریه در بهار ۲۰۱۱ و گسترش به عراق بازی کرد (DuBois King, 2016: 154).

خشکسالی در سال ۱۹۶۱ م. منجر به از دست دادن ۸۰ درصد از جمعیت شترها و ۵۰ درصد از گوسفند عشایر در سوریه شد. در خشکسالی ۲۰۰۱-۱۹۹۸، ۳۲۹۰۰۰ هزار خانوار عشایری با فروش دام‌های خود سوریه را دچار کمبود مواد غذایی مورد نیاز کردند (Hole, 2009: 4-14). «هلال خصیب»^۱ که عمدتاً از عراق و سوریه تشکیل شده است، شدیدترین خشکسالی بی‌سابقه در ۲۰۰۷-۲۰۱۰ را به ثبت رسانده است (Kelleya, 2015: 32).

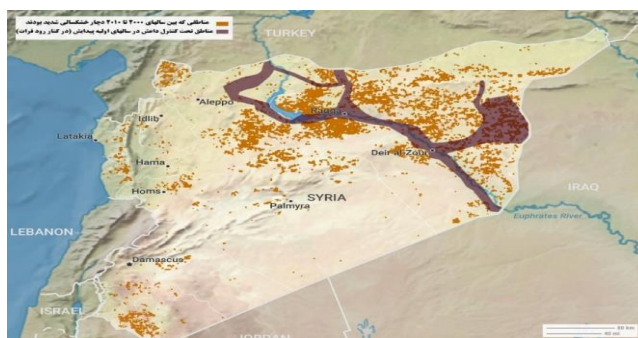
در طول فصل ۲۰۰۸-۲۰۰۷، بارش متوسط در سراسر سوریه ۶۶ درصد از میانگین بلند مدت کاهش یافت. استان‌های حسکه، دیرالزور و الرقه به ترتیب ۶۶ درصد، ۶۰ درصد و ۴۵ درصد کاهش بارندگی را شاهد بودند. به‌عنوان یک نتیجه تولید محصولات اساسی در مناطق کشت آبی ۳۲ درصد و در مناطق کشت دیم ۷۹ درصد کاهش یافت (De

4: Châtel, 2014). تعدادی از چهره‌های مشهور مانند شاهزاده چارلز^۱، سیاستمدارانی مانند جان کری^۲ و روزنامه‌نگاران مانند توماس فریدمن^۳ اعلام کرده‌اند که جنگ در سوریه در واقع به علت کمبود آب ایجاد شده است. در سوریه این اثرات زیست محیطی زمینه ایجاد محرومیتی را فراهم کرد که داعش را قادر کرد ۶۰ تا ۷۰ درصد جنگجویان محلی را استخدام کند. (Schenk, 2015: 1). دیگر جنگ داخلی سوریه و پس از آن مهاجرت پناهجویان تغییرات ناگهانی در استفاده از زمین و منابع آب شیرین منطقه ایجاد کرده است. درگیری‌ها در سوریه باعث کاهش آبیاری کشاورزی و ذخیره‌سازی مخازن آب^۴ به حدود ۵۰ درصد نسبت به شرایط قبل از جنگ شده است. بحران سوریه باعث کاهش زمین‌های کشاورزی در جنوب سوریه، کاهش تقاضا سوریه برای آب آبیاری و تغییر چشم‌گیر در شیوه و روش سوری‌ها برای مدیریت ذخایر آب شده و زمین‌های آبی سوریه ۴۷ درصد کاهش یافته است (Torrent Tucker, 2016).

در عراق هم به صورت مشابه جبهه النصره و داعش از جمعیت ناراضی اهل تسنن استخدام می‌کردند (DuBois King, 2016: 154). خشکسالی ویرانگری در ۲۰۰۷-۲۰۰۸ م. عراق را در بر گرفت و در سال ۲۰۰۹ هم ادامه پیدا کرد. در ۷ ژوئن ۲۰۰۹، دولت عراق از ترکیه درخواست کرد که آب بیشتری از سدهای برق آبی این کشور بر روی رود فرات برای کشت تابستانه کشاورزان و آبیاری محصولات زراعی آزاد کند (nasa.gov, 2009). خشکسالی‌های ۲۰۰۰-۱۹۹۹ م. و ۲۰۰۸-۲۰۰۷ م. نینوا، ذی قار، بصره و مثنی، الانبار را تحت تأثیر قرار داد. خشکسالی منجر به بیابان‌زایی، ناامنی آب در استان‌ها همراه با بزرگترین تأثیر بر جمعیت کشاورز در منطقه بود. بیابان‌زایی بویژه در شرق استان انبار با کاهش حجم جریان ورودی به عراق در نتیجه سدهایی که کشورهای بالا دست (سوریه و ترکیه) بر روی رودخانه‌های ورودی زده بودند، تشدید شد که به طور سنتی کشاورزی پایدار مردم محلی حتی در خشکسالی به آن متکی بود (Noolkar, 2014: 22-24).

1 . Charles, Prince of Wales
2 . John Kerry
3 Thomas Friedman
4 . Torrent Tucker

خشکسالی اواخر سال ۲۰۰۰ نارضایتی موجود را تشدید کرد و جبهه‌های جدیدی باز شد که نه تنها یک پناهگاه امن برای جنگجویان داعش بود، بلکه به صورت یک دستگاه مولد به این گروه‌ها برای افزایش تعداد و شتاب عضوگیری آنها خدمات ارائه کرد. در واقع کمبود آب با ایجاد شرایط جهت عضوگیری گروه‌های افراطی تهدیدی فراتر از آنچه احساس می‌شد ایجاد کرده است (DuBois King, 2016: 155).

نقشه شماره ۱: انطباق مناطق دچار خشکسالی در سوریه با مناطق پیدایش داعش و استفاده این گروه از منابع آبی برای توسعه ارضی

۵- شکل‌گیری داعش

قلمرو سوریه و عراق بخشی از پادشاهی کهن بین‌النهرین^۱ را تشکیل می‌دهد. اولین درگیری ثبت شده بر سر آب در این منطقه مربوط به ۴۵۰۰ سال پیش و در زمان حکومت لاگاش^۲ می‌باشد (DuBois King, 2016:156). حدود ۲۷۰۰ سال قبل آشور بانی پال^۳ حاکم آشور، به‌عنوان بخشی از استراتژی جنگی خود در مقابل اعراب بر چشمه‌ها و چاههای آب مسلط شد. در همان زمان‌ها یک فرمانده آشوری با ویرانی کانال‌های آب شهر بابل این شهر را ویران کرد (فروغی، ۱۳۸۲: ۱۷۵). در دوره معاصر صدام حسین^۴ به مراتب بیشتر از آب به‌عنوان یک سلاح استراتژیک بر علیه بویژه گروه‌های شیعه ساکن در منطقه باتلاقی نزدیک محل تلاقی دجله و فرات، استفاده

1 . Mesopotamia
2 .Lagash
3 . Ashurbanipal
4 . Saddam Hussein

می‌کرد (DuBois King, 2016:156). داعش یک جریان سلفی سنی است که تحت عنوان «القاعده عراق» شکل گرفت (خسروی وزارعی، ۱۳۹۸:۱۱۸). منشا پیدایش داعش را باید در سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶ و افکار متحجرانه‌ی ابومصعب الزرقاوی در رهبری دو نیروی تندروی اسلامی یعنی «توحید و جهاد» و «القاعده عراق» جستجو کرد (صالحی و مرادی نیاز، ۱۳۹۴:۱۱۳). روند ظهور و قدرت‌یابی این گروه که تسلط بر بخش وسیعی از عراق و سوریه را به همراه داشت؛ به آسیب‌رسانی وسیع نسبت به امنیت انسانی در عرصه منطقه‌ای منجر شد (کیوان حسینی و محفوظیان، ۱۳۹۸:۷۳).

داعش بدون داشتن ارتش منظم توانست در مدت کوتاهی بخش‌های قابل توجهی از دو کشور عراق و سوریه که دارای ارتش منظم و مجهز به سلاح‌های پیشرفته بودند، را به تصرف درآورد (عباس‌زاده ونحعی، ۱۳۹۸:۳۶). شکل‌گیری داعش و گسترش آن در عراق و سوریه یکی از مهمترین بحران‌های خاورمیانه در یک دهه اخیر بوده است (نویدی‌نیا و گودرزی، ۱۳۹۸:۲۱).

نقشه شماره ۲: گسترش قلمرو داعش در طول رودخانه‌های دجله و فرات

۶- استفاده‌های نامتعارف داعش از آب

با نگاهی به محتوای نقشه‌های نظامی سوریه و عراق مشخص می‌شود که داعش در زمان ظهور در حال سازماندهی خلافت خود در اطراف مهمترین رودخانه‌ها در منطقه بود (Schenk, 2015: 1). استفاده غیرمعارف از زیرساخت‌های آب به‌عنوان یک زرادخانه توسط داعش در سپتامبر ۲۰۱۴ آشکار شد. استفاده تهاجمی و سریع از آب به

عنوان یک سلاح در هر دو صورت متعارف و غیرمتعارف از نکات برجسته استراتژی داعش است. جدای استفاده از آب به عنوان عامل اصلی توسعه‌طلبی، داعش از آب برای آسیب زدن به غیرنظامیان و آسیب زدن به اقتصاد و مبارزه با مخالفان از استفاده کرده است (Waslekar, 2014: 19). استفاده از آب برای داعش به روش مهمی برای تسلیم و اخراج نیروی‌های مخالف تبدیل شد. آنها متوجه شده بودند که هرکسی بر منابع آب کنترل داشته باشد، بر شهرها، روستاها و بویژه مناطق خشک کنترل خواهد داشت. علاوه بر این، بسیاری از زیرساختهای عراق پس از تهاجم ۲۰۰۳ آمریکا بازسازی نشده بود، که آسیب‌پذیری دولت مرکزی را موجب شده بود (Lanz, 2014: 22).

آب در درگیری‌ها در خاومیان از زمان‌های بسیار قدیم نقش داشته است، اما داعش به شکلی از آن استفاده کرده است که شایسته است این نوع استفاده را هیدرو تروریسم (تروریسم آبی) نامید. تهدید به سرازیر کردن سیل به سمت شهرهای پایین دست و محروم کردن آنها از یک منبع ضروری برای آبیاری و بقا (Al-Marashi, 2015). این نوع سلاح شامل ایجاد ترس و رعب در میان غیرنظامیان از طریق عدم اجازه دسترسی به آب شرب و یا آلوده کردن منابع آب است. بازیگران می‌توانند از تروریسم آبی در هر دو سطح استراتژیک یا تاکتیکی استفاده کنند. در ماه جولای ۲۰۱۵ در سوریه، شبه نظامیان تهدید به قطع آب «عین الفیجی» کردند، که تأمین آب آشامیدنی به دمشق را برعهده داشت. آنها پس از این اقدام خواستار توقف عملیات نظامی لشکر مکانیزه چهارم سوریه و حملات حزب الله به زبدانی، شهرستانی در مرز با لبنان بعد از چند روز بمباران این شهر توسط ارتش سوریه شدند (DuBois King, 2016: 158).

داعش از طریق کنترل منابع و زیرساخت‌های حیاتی آب جمعیت محلی را مطیع و وابسته خود کرده بود. شرایط خشکسالی طولانی مدت و افزایش کمبود آب، استفاده از آن توسط داعش به عنوان یک وسیله باجگیری را تقویت کرده بود. حتی در سرزمین‌هایی که داعش از دست داده بود، همچنان به فشار و بهره‌برداری مالی از جمعیت محلی از طریق کنترل منابع آبی و برقی ادامه می‌داد. داعش در موارد فراوانی از آب به عنوان سلاح استراتژیک استفاده کرد. به عنوان مثال، در تاریخ ۷ اوت، ۲۰۱۴، با کنترل سد موصل، ۲ کیلومتر از سرزمین‌های بالادست رودخانه دجله از شهرستان موصل در شمال عراق را

تصرف کردند (Assyrian International News Agency, 2014). در ژوئن ۲۰۱۴ داعش دریچه‌های یک سد در شهر رمادی عراق که در ماه قبلش به دست گرفت، را بست. داعش بارها و بارها به دنبال کنترل سدهای عراق، در برخی موارد کاهش جریان آب و یا جاری کردن سیل به مناطق تحت کنترل دولت عراق برآمد (The Guardian, 2015). در یک مثال دیگر، در ماه اکتبر سال ۲۰۱۴، منحرف ساختن شاخه‌ای از رودخانه دجله منجر به سیل در بخش‌هایی از شهر منصوریه در استان دیاله در عراق شد. به گفته یک مقام محلی، این اقدام باعث آب گرفتگی بیش از ۷۸۱ جریب از زمین‌های کشاورزی و منازل شده و باعث فرار صدها خانواده شد. همچنین قطع آب از شاخه الخالص رود دجله به مدت ۱۰ روز، موجب قطع آبرسانی به روستاها و شهرهای کوچک منصوریه، سلام و سراجی شد، اینها از جمله مواردی هستند که داعش از آب به عنوان سلاح استفاده کرد (Alan TV October 5, 2014). داعش در برابر نیروهای عراقی و شبه نظامیان شیعه در نزدیکی بغداد از آب مسموم شده با کلر استفاده کرد. داعش این کلر را از تاسیسات تصفیه آب در سراسر کشور که تصرف کرده بود به دست آورده بود. در حالی که استفاده از کلر به عنوان یک سلاح شیمیایی به خودی خود رواج نداشت، این داعش بود که در راستای توسعه طلبی خود از آن استفاده کرد. با این کار آنها نقش زیرساخت‌های آب را از یک ابزار به یک زرادخانه و انبار مهمات گسترش دادند (Waslekar, 2014: 19).

در ژوئن ۲۰۱۴، داعش موصل و تکریت را تصرف و آب روستاهای اطراف را قطع کرد. جریان آب از تصفیه‌خانه موصل به روستاهای اقلیت مسیحی اطراف موصل قطع شد. این اقدام ساکنان را مجبور به خرید آب به نرخ ۶.۲۵ دلار در برابر هر متر مکعب کرد، که برای اکثر ساکنان قابل تحمل و استطاعت نبود در حالی که خدمات آبرسانی در اواسط ماه ژوئن به موصل ترمیم شده بود و با قیمت‌های تخفیفی به ساکنان اهل سنت که پس از تشنج اولیه به شهر بازگشته بودند، عرضه می‌شد (DuBois King, 2016). جدول شماره ۱ موارد استفاده نیروهای درگیر در سوریه و عراق از آب به عنوان هدف یا ابزار را نشان می‌دهد. همچنان که ملاحظه می‌شود تعداد استفاده‌های داعش از این امر قابل مقایسه با گروه‌های درگیر دیگر نیست.

جدول شماره (۱): موارد استفاده نیروهای درگیر در سوریه و عراق از آب به عنوان هدف یا ابزار

تعداد موارد استفاده	نیروهای درگیر
۲۱	داعش
۲	آرتش آزاد سوریه
۳	حکومت سوریه
۱	کردهای عراق
۳	جبهه النصره
۲	شورای شریعت اسلامی
۴	نیروهای امنیتی عراق
۴	دیگران
۶	نامشخص
۴۶	مجموع

۱۱۴

پژوهش‌های
روابط بین‌الملل

فصلنامه

پژوهش‌های

روابط بین‌الملل،

دوره دوازدهم،

شماره دوم، شماره

پیاپی چهل و پنج،

تابستان ۱۴۰۱

استفاده از منابع طبیعی برای اهداف استراتژیک توسط داعش امر جدیدی نیست. تمدن‌ها به مدت طولانی برای دسترسی به آب و تأسیس امپراتوری در نزدیکی رودخانه‌های بزرگ مبارزه کرده‌اند. از طریق گسترش کنترل خود بر محدوده بین فرات و دجله، داعش نفوذ خود را در سرزمین بین‌النهرین گسترش داد. به نظر می‌رسد دجله و فرات یک دژ محکم پر پیچ و خم در اطراف جهادگران سلفی بودند. از ظهور داعش تا کنترل تمام سدهای امتداد فرات (شامل سد طبقه بزرگترین مخزن آب سوریه) فقط چند ماه طول کشید (Schenk, 2015: 1). داعش تقریباً همه سدهای مهم سوریه که شامل سدهای تشرین، طبقه و بعث می‌باشد و همچنین همه سدهای مهم عراق شامل سدهای موصل، ثمره، رمادی، فلوجه را به غیر از سد حدیثه در اختیار گرفته بود (Lossow, 2016: 5). با چشم‌انداز سقوط قیمت نفت در سال ۲۰۱۶ و افزایش تلاش آمریکا برای از بین بردن زیرساخت‌های نفتی داعش، آب در هسته اصلی استراتژی توسعه‌طلبانه داعش باقی ماند. مسلماً شکستن عامدانه سدها به نفع داعش نیست، سیل حاصل از شکستن سدها ممکن است شهرهای تحت کنترل دولت اسلامی عراق و شام چون موصل و رقه را نابود کند. علاوه بر این، کنترل زیرساخت‌های آب، در واقع ممکن است به عنوان یک مکانیسم دولت‌سازی در خدمت داعش قرارگیرد. تشکیلات در حال تکوین

در قلمرو داعش با هدف ارائه خدمات اساسی، از منابع آب و انرژی استفاده می‌کنند (Schenk, 2015: 8). داعش با تصرف سدهای استراتژیک و بخش بالادست حوزه رودخانه فرات، کنترل مناطق نزدیک که وابسته به بدنه‌های آبی و آب آشامیدنی، آبیاری و ذخیره برق است، را به دست آورد. ماهیت حیاتی این امکانات داعش را قادر به کنترل بخش‌های بزرگی از قلمرو عراق کرده است از جمله مناطقی که حتی از نظر فیزیکی هنوز به آن مناطق حمله و تاخت و تاز نکرده‌اند (Waslekar, 2014: 6-17). مشاهده می‌شود که داعش با کنترل منابع آبی و سدها توانسته بود بر مناطق و شهرهای محدوده‌ی این منابع آبی را تسهیل کند.

۷- استفاده متعارف داعش از آب

در سال ۲۰۱۴ بروشوری به نام «دولت حلب» حاوی تصاویری از فرات، سد فرات و نیروگاه‌های برق آبی تحت اداره داعش چاپ شد که نشان می‌داد در آینده آب در سراسر کشور به صورت رایگان برای مصارف داخلی و یا کشاورزی توزیع و در اختیار همه قرار خواهد گرفت. داعش از طریق اجازه دادن به جریان آب به شهرستان‌ها و شهرهای که طرفدار آن بودند، قصد داشت قلب و ذهن مردم محلی را صاحب شود (Schenk, 2015: 1). علاوه بر این کنترل آب باعث کنترل بر کشاورزی و برق آبی می‌شود که هر دو برای اقتصاد ضروری هستند. تا زمانی که داعش کنترل بر سد موصل را از دست نداده بود، بر ۴۰ درصد تولید گندم عراق کنترل داشت. سیطره آنها بر سد فلوجه موجب کنترل هزاران جریب از زمین‌های کشاورزی جنوب عراق شد. کنترل بر نیروگاه‌های برق در شمال و شمال شرق سوریه و بخشی از شمال عراق داعش را قادر به کسب درآمد از طریق تولید و فروش برق ساخت. کنترل مجدد داعش بر سدهای موصل و حدیثه موجب کنترل بیش از ۷۵ درصد برق و منابع آبی عراق شد. این امر قدرت نابود کردن اقتصاد عراق را به داعش می‌داد و به عنوان کلیدی برای کنترل بر اقتصاد عراق محسوب می‌شد. وفور منابع مالی برای افزایش و حفظ نیروها، قدرت تهاجمی و سرزمین‌های متصرفی حیاتی است و آب نقش حیاتی در تقویت مستقیم داعش ایفا می‌کرد (Waslekar, 2014: 19). در نوع دیگر، آب به عنوان سرمایه‌ای برای

تأمین مالی مورد استفاده قرار گرفته و برآن مالیات وضع شده بود. در رقه به‌عنوان پایتخت داعش، بانک‌ها به اداره‌ای برای اخذ مالیات تبدیل شده و مشغول جمع‌آوری پرداختهای مالیاتی از کسب و کار، برق، آب و امنیت بودند (DuBois King, 2016: 157). اینها مواردی از استفاده‌های متعارف داعش از عنصر آب در منطقه بودند.

نتیجه‌گیری

خاورمیانه به‌دلیل موقعیت جغرافیایی خود و قرار گرفتن در کمربند خشک، به‌طور ذاتی دچار کمبود آب است و با روند فزاینده افزایش جمعیت و همچنین افزایش سطح توسعه که نیاز به آب را افزایش می‌دهد، فشار مضاعفی بر منابع آب منطقه تحمیل می‌شود. منابع کمیاب اغلب به موضوع رقابت و کشمکش گروه‌های ذی‌نفع تبدیل می‌شوند و این در خصوص منابع آب بویژه در مناطق خشک مصداق پیدا می‌کند. استفاده از آب به‌منظور اهداف سیاسی، نظامی از گذشته‌های دور بارها در منطقه خاورمیانه اتفاق افتاده و هم‌اکنون نیز در حال وقوع است. پژوهش سعی نمود به این مسأله‌ی پژوهش پاسخ دهد که: عنصر آب چه نقشی در تاسیس، تثبیت و تحکیم داعش داشته است؟ و در پاسخ به این پرسش و به‌عنوان فرضیه پژوهش مطرح شد که: به نظر می‌رسد داعش از آب به صورت ابزاری جهت توسعه‌طلبی ارضی، اخذی، باجگیری، کسب درآمد متعارف و ... استفاده کرده است. در راستای آزمون فرضیه پژوهش ضمن تحلیل و بررسی منابع آبی خاورمیانه و خصوصا عراق و سوریه، بحران‌ها و خشکسالی‌های رخ داده در این دو کشور بررسی شد و ذکر شد که در بحران اخیر خاورمیانه و ظهور داعش در کشورهای عراق و سوریه آب هم یکی از زمینه‌های پیدایش بحران بوده و هم به ابزاری برای تداوم و تشدید آن تبدیل شده است. ظهور خشکسالی‌های شدید حدود یک دهه‌ای هسته اولیه ناآرامی‌ها را شکل داده و سپس در ادامه با متشکل شدن ناراضیان و دخالت عوامل دیگر گروهی بنام داعش پدیدار شده و از قضا مسئله آب و استفاده ابزاری از آن برای نیل به اهداف را هسته استراتژی خود قرار داده است و با استفاده‌های متعارف و غیرمتعارف از آب توانسته است توسعه‌طلبی خود را ادامه دهد. قرار گرفتن آب در هسته مرکزی استراتژی‌های داعش موضوع هیدرو تروریسم توسط این گروه را مطرح کرده است و پژوهش حاضر با بررسی اقدامات داعش در خصوص آب و تلاش برای کنترل این

منابع، این نتیجه را به دست می‌دهد که سدهای بزرگ در حوضه دجله و فرات نه تنها به عنوان اهداف استراتژیک بلکه سلاح‌های قدرتمند و مهمی توسط این گروه مورد استفاده گوناگون قرار گرفته‌اند و گروه داعش توانسته با کنترل آب به عنوان ماده حیات، به حیات خود ادامه دهد و از آن هم برای کسب درآمد، هم برای پناه گرفتن، هم ارباب مخالفان و تهدید آنها در سطوح تاکتیکی و استراتژیکی استفاده نماید. با نگاهی به نقشه اراضی تحت کنترل داعش در طول زمان مشخص می‌شود که تقریباً همه توسعه‌طلبی‌های داعش با استفاده و در مسیر منابع آب انجام گرفته و این گروه در سالهای مختلف تقریباً توانسته بر همه سدهای مهم دجله و فرات در عراق و سوریه بجز سد حدیثه عراق مسلط شود. بعضی از شکست‌های این گروه در عراق و سوریه نیز عمدتاً به دلیل از دست دادن کنترل بر منابع آب بود. به طور خلاصه می‌توان گفت که داعش یک استراتژی دوسویه دائمی، در امتداد مرزهای عراق و سوریه را اتخاذ کرده بود. بخش اول این استراتژی شامل استفاده از آب به عنوان سلاح بود، این می‌توانست به معنی تهدید به آزاد کردن منابع بزرگی از آب به عنوان یک نیروی مخرب و یا تهدید به محروم کردن از آب به عنوان یک سلاح باشد. بخش دوم این استراتژی شامل ارائه آب و برق به عنوان یک روش تنویر اذهان عامه اجتماعی برای افزایش پایه حمایت خود و مشروعیت بخشیدن به اقدامات آنها باشد. با نگاهی به استراتژی کلی داعش مشخص می‌شود که آنها از آب در استراتژی‌های خود استفاده می‌کردند و بدون توجه به این واقعیت و کاهش کنترل آنها بر منابع آب مبارزه با آنها کارآمد نبود چرا که کاهش کنترل آنها بر آب منجر به کاهش کنترل آنها بر قلمروها می‌شد. در جنگ فعلی آب برای داعش دارای اهمیت استراتژیک بوده و به عنوان یک کارت حیاتی برای منافع و جاه‌طلبی آنها نقشی استراتژیک ایفا کرده است و داعش از ضرورت سدها و منابع آب در تأسیس یک دولت و اقتصاد آن آگاه بود و از منابع آبی که در کنترل داشت استفاده فعال می‌کرد و تلاش‌های خود را برای تسخیر سازه‌های آبی استراتژیک‌تر بیشتر می‌کرد. اگرچه شکست کامل داعش در منطقه اتفاق افتاده است ولی باید در نظر داشت که مسئله اصلی منطقه که از آن به داعش خفته تعبیر می‌شود و یکی از زمینه‌های اصلی ظهور داعش بیدار بود و همانا کمبود و بحران آب است، همچنان پابرجا خواهد بود و در صورت عدم چاره

اندیشی جدی همواره خطر بروز و ظهور آن وجود دارد و چه بسا به بروز داعشی دیگر منجر خواهد شد.

منابع

- ارغوانی، فریبرز و اتابکی، سارا، (۱۳۹۶). «بحران آب و امنیت منطق‌های خلیج فارس: واکاوی بسترها و راهکارها»، **دوفصلنامه سیاست و روابط بین‌الملل**، سال اول، شماره دوم، ۳۴-۹.
- حافظنیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، **اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک**، چاپ چهارم، مشهد: انتشارات پاپلی.
- خسروی، عبدالصمد؛ زارعی، غفار، (۱۳۹۸). «جایگاه داعش در امنیتی شدن سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و اعضای شورای همکاری خلیج فارس در خاورمیانه»، **فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام**، سال ۹، شماره ۲، ۱۲۹-۱۰۷.
- صالحی، سیدجواد؛ مرادی نیاز، فاتح، (۱۳۹۴)، «پیامدهای ظهور دانش برژئوپلیتیک خاورمیانه»، **فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام**، سال ۵، شماره ۴، ۱۲۷-۱۰۳.
- عباس زاده، مهدی ونخعی، نصرالله، (۱۳۹۸)، «بررسی شکل‌گیری داعش براساس نظریه پسابین-الملل فرگوسن و منزیخ»، **فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام**، سال نهم، شماره ششم، ۵۹-۳۵.
- عراقچی، سیدعباس، (۱۳۹۳)، «دیپلماسی آب ازمنارعه تا همکاری»، **فصلنامه سیاست جهانی**، دوره سوم، شماره چهارم، ۱۱۸-۹۱.
- عسگری، محمود (۱۳۸۱)، «نسبت نوین منابع آبی به امنیت ملی»، **فصلنامه مطالعات راهبردی**، دوره پنجم، شماره ۵۰۲، ۱۶-۴۸۲.
- فروغی، پیام (۱۳۸۲). «استفاده از آبهای فرامرزی، امنیت بین‌المللی و مدیریت بحران در آسیای مرکزی»، ترجمه قاسم ملکی، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، سال ۱۲، شماره ۱۹۴، ۴۳-۱۶۷.
- کیوان حسینی، سید اصغر؛ محفوظیان، سید جمال، (۱۳۹۸). «افراط‌گرایی مذهبی و بحران امنیت انسانی در خاورمیانه مطالعه موردی عراق و سوریه (۲۰۱۴-۲۰۱۸)»، **فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام**، سال ۹، شماره ۴، ۹۱-۷۳.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱)، **جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی**، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.

مختاری هشی، حسین و قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۷)، «هیدروپلیتیک خاورمیانه در افق سال ۲۰۲۵م. مطالعه موردی: حوزه‌های دجله و فرات، رود اردن و رود نیل»، **فصلنامه ژئوپلیتیک**، سال چهارم، شماره یازدهم، ۷۴-۳۶.

نویدی نیا، فرزاد و گودرزی، مهناز، (۱۳۹۸)، «جایگاه منطقه‌ای ایران و عربستان در پساداعش»، **فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام**، سال دهم، شماره اول، ۲۶-۱.

۱۱۹

Al-Ansari, N (2016), **Hydro-Politics of the Tigris and Euphrates Basins**, Luleå University of Technology, Luleå, Sweden 1 March, 2017.

Al-Ansari (2013), **Management of Water Resources in Iraq: Perspectives and Prognoses**, Engineering, Vol. 5 No. 8, 2013, pp. 667-684. doi: 10.4236/eng.2013.58080.

Alan TV (2014), **Daesh wages water war in Diyala in northeastern Iraq**, YouTube video, posted by "Alan TV," October 5, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=6pGBtNbCkik>.

Al-Marashi, I (2015), "**The Dawning of Hydro-terrorism**" Al Jazeera English, last modified June 19, 2015. From: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/06/dawning-hydroterrorism-150617102429224.html>.

Al-otaibi, G (2015), "**Facts about water crisis in the Arab World**", the world bank, 03/19/2015. Assyrian International News, Agency. 2014. **ISIS Cuts Off Water, Electricity, Destroys Churches**, from; <http://www.aina.org/news/20140618172333.htm>.

Bhagal, Preeti and Kaszubska, Katarzyna (2017), **the Case against Weaponising Water**, Observer Research Foundation (ORF) Issue BRIEF No. 172 February 2017.

Collard, R (2014), **Iraq's Battleground Dams Are Key to Saving the Country from ISIS**, Time, September 8, 2014. From: <http://time.com/3303403/strikes-against-isis-in-iraq-dams>.

Conway, D (2005), From headwater tributaries to international river: **observing and adapting to climate variability and change in the Nile basin. Global Environmental Change**, 15(2), 99-114.

De Châtel, F (2014), **The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution**" **Middle Eastern Studies**, 27 Jan 2014, pp.65-99.

Devlin, J (2014), **Is Water Scarcity Dampening Growth Prospects in the Middle East and North Africa?**" Brookings, June 24, 2014.

- From: <https://www.brookings.edu/opinions/is-water-scarcity-dampening-growth-prospects-in-the-middle-east-and-north-africa/>.
- DuBois King, M (2016), **The Weaponization of Water in Syria and Iraq**, THE WASHINGTON QUARTERLY, WINTER.
- E. Ercin, A and Hoekstra, Y (2014), Water footprint scenarios for 2050: A **global analysis**, Environ. Int.64, 71–82.
- Elisa Cascão, A (2016), **Is Water Political or Politicised?**, Hydropolitic Academy, 23 February 2017, from: <http://www.hidropolitikakademi.org/is-water-political-or-politicised.html>.
- Friedman, T (2013), The Arab Spring and Climate Change, **Center for American Progress**, pp.23–38. From: <http://www.hidropolitikakademi.org/en/hydropolitics>.
- Gleick Peter H and Hwbergerm, M (2014), **Water and Conflict**. The Pacific Institute Water Conflict Chronology, from: <http://worldwater.org/chronology.html>.
- Heinrich, M; Pedraza, Lisdey, E (2016), **Water Scarcity: Cooperation or Conflict in the Middle East and North Africa?**, foreign policy journal, September 2, 2016.
- Hidropolitikakademi (2017), "**World Water Day 2017**", 20 February 2017, from: <http://www.hidropolitikakademi.org/world-water-day-2017.html>.
- Hole, F (2009), Drivers of Unsustainable Land Use in the Semi-Arid Khabur River Basin, Syria', "**Geographical Research**", Vol.47, No.1 (2009), pp.4–14. From: <http://www.hidropolitikakademi.org/en/hydropolitics>
- Jacobi, Pedro Roberto; Empinotti, Vanessa lucena; Schmidt, Luisa (2016), Water Scarcity and Human Rights. **Ambiente & Sociedade**, Vol.19 No.1, March 2016.
- Kamel, H; Sulaiman S. O and Mustafa, S (2013), Study of the Effects of Water Level Depression in Euphrates River on the Water Quality," **Journal of Civil Engineering and Architecture**", Vol. 7, No. 2, 2013, pp. 238-247.
- Kelleya ,C; Mohtadib, S; Canec, A; Searerc, R; Yochanan, K (2015), Climate Change in the Fertile Crescent and Implications of the Recent Syrian Drought," **Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America**, 112no.11(2015), pp.3241–3246,doi: 10.1073/pnas.1421533112.
- Lanz, M (2014), "**ISIS and Water as a Tool for Leverage**", International Relations Insights & Analysis. <http://www.ir-ia.com/reports/IRIA-Report-Global-Terrorism-Trend-2.pdf>

- Lossow, Tobias Von (2016), "**Water as Weapon: IS on the Euphrates and Tigris**". German Institute for International and Security Affairs. SWP Comments 3, January 2016.
- Lovelle, M (2016), The Future beyond Conflict: Food and Water Security in Syria, "**Research Analyst Global Food and Water Crises Research Programme**", 6 September 2016.from: www.futuredirections.org.au.
- Michel, David; Pandya, Amit; Hasnain, Syed Iqbal; Sticklor, Russell; Panuganti, Sreya (2012), "**Water Challenges and Cooperative Response in the Middle East and North Africa**". The Saban Center for Middle East policy at Brookings. https://www.stimson.org/sites/default/files/file-attachments/Doha_Water_Paper_Final_Published_1.pdf.
- Morris, T; Sandford B; Adeel, Z (2012), "**The Global Water Crisis: Addressing an Urgent Security Issue Papers for the Interaction Council**", nasa, earth observatory (2009),"Drought in Iraq,
- National Geographic (2016), "**Freshwater Crisis**", August 21, 2016, from <http://environment.nationalgeographic.com/environment/freshwater/freshwater-crisis>.
- Noolkar, G (2014), "**the Hydro-Insecure Crisis of Survival in the Middle East**", Swedish International Development Cooperation Agency, Sweden High Level Forum on Blue Peace in the Middle East.
- Pedro Roberto J; Vanessa Lucena, E; Luisa, S (2016), Water Scarcity and "**Human Rights**", Ambient. Soc. Vol.19 No.1,pp.34-66.
- Piesse, M (2016), "**Water Governance in the Tigris-Euphrates Basin**
- Prokurat, S (2015), "**Drought and water shortages in Asia as a threat and economic problem**", Journal of Modern Science tom 3/26/2015.
- Rahaman, Muhammad Mizanur (2012), Water wars in 21st century: speculation or reality? "**International Journal of Sustainable Society**", Vol. 4, Nos. 1/2,pp.45-99.
- Rijsberman, F(2006), "**Water Scarcity: Fact or Fiction?, Article in Agricultural Water Management**", February, See discussions, stats, and author profiles for this publication, from: <https://www.researchgate.net/publication/223109190>.
- Schenk, J (2015), "**ISIS's Water Wars and the Land of Two Rivers**", Utrecht University, from: <http://securing-europe.wp.hum.uu.nl/final-water-wars-ISIS>.

- Sowby, Robert B (2016), "**Hydroterrorism: A Threat to Water Resources. Wasatch Water Review**", April 2016.
- The Guardian (2015), "**ISIS closes Ramadi dam gates, cutting off water to pro-government towns**", 3 June 2015, from: <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/03/isis-closes-ramadi-dam-gates-cutting-off-water-to-pro-government-towns>.
- Torrent Tucker, D (2016), "**Syrian crisis altered region's land and water resources**", Stanford study finds, hidropolitikakademi, Decmber 5, from: <http://www.hidropolitikakademi.org/syrian-crisis-altered-regions-land-and-water-resources.html>.
- United Nations Environment Programme (UNEP) (2007), "**Sudan Post-Conflict Environmental Assessment**". Available at: https://postconflict.unep.ch/publications/UNEP_Sudan.pdf.
- United Nations (2015), "**World Population Projected to Reach 9.7 Billion by 2050**", July 29, 2015. from: <http://www.un.org/en/development/desa/news/population/2015-report.html>.
- Waslekar, S (2014), "**Water and violence Crisis of Survival in the Middle East**", Montana, Lokhandwala Complex, Andheri West, Mumbai 400 053, India.
- World Economic Forum (2015), "**Global Risks 2015**", 10th Edition. Geneva, Switzerland. www.wef.org.uk/2016
- Yıldız, D (2015), ISIS has turned the "**Middle East Hydro-Politics**" upside down, Hydropolitics Academy Association, Ankara, Turkey. 1 March 2017. From: www.worldscientificnews.com.